

'Ik liet me naaien en ik wist meteen dat ik homo was.' **Homoseksualiteit, mannelijkheid en de passieve ervaring**

“Dat mijn homosexualiteit aangeboren is blijkt wel duidelijk uit het feit, dat ik als kind met poppen speelde, bij voorkeur meisjesachtige spelletjes deed, van ruwere jongensspelen en sport niets moest hebben, en al heel jong fantasieën en dagdromen had, waarbij naakte jongens een rol speelden, echter nooit meisjes.

Tegenwoordig woon ik samen met een vriend. Ik vind veel vermaak in het doen van de huishouding op recht 'vrouwelijke' manier.”

Uit *De homoseksuelen* van B. Stokvis (1939, p. 90)

“Of ik nu geneukt word of zelf neuk, ik blijf me gewoon een man voelen. Ik heb absoluut niet het gevoel dat als ik door een man geneukt word, ik geen man meer zou zijn. Dat ik dan bij wijze van spreken een vrouw ben die d'r benen spreid. Nee, zo voel ik dat niet.”

Jeroen, 27 jaar (1994)

De geijkte vraag aan een homo-stel is nog altijd: Wie is er bij jullie nou het mannetje en wie het vrouwtje? Als we deze vraag destijds hadden voorgelegd aan de door Benno Stokvis geportretteerde 'homo-sexueel', zou hij daar hoogstwaarschijnlijk niet van opgekeken hebben. En ongetwijfeld had hij voor het antwoord ook niet al te veel bedenktijd nodig gehad. Alles wijst erop dat hij zichzelf als het 'vrouwtje' had geponeerd. Tegenwoordig kijken we daar toch wat anders tegen aan. Sowieso ervaart menig homoseksueel een dergelijke vraagstelling vanwege haar normatieve karakter als een affront. Maar afgezien daarvan heeft het er ook alle schijn van dat de rollen, tenminste als we de eveneens hierboven geciteerde Jeroen mogen geloven, eerder omgedraaid zijn. Uit zijn woorden wordt duidelijk dat hij zich in de eerste plaats als man ziet. En wat hij in bed uitvoert, doet aan dat zelfbeeld kennelijk niets af. Toch zijn het precies deze kwesties die ik in dit artikel aan de orde wil stellen.

Allereerst ga ik na hoe en in welke termen homoseksuele mannen heden ten dage hun gender identiteit beleven. Beschouwen zij zich in navolging van Jeroen als mannen voor wie een mannelijke identiteit vanzelfsprekend is en wier seksuele gedrag niets aan hun mannelijkheid afdoet? Of menen zij nog altijd dat er een, zoals Stokvis het gevoelen van veel 'homoseksuelen' in de jaren dertig verwoordde, 'vrouwelijke psyche in een normaal-mannelijk lichaam' werkzaam is?

Ten tweede, en daar ligt het zwaartepunt van mijn interesse, ga ik op zoek naar de implicaties van een dergelijke identiteitsbeleving voor wat Hocquenghem (1978) zag als het wezen van de mannelijke homoseksualiteit: de ervaring om anaal genomen te worden door een man. Weinrich et al. (1992) stelden in een artikel over een groep homomannen die in hun jeugd als 'sissy-boys' door het leven gingen vast dat er een (statistische) samenhang is tussen het verwijfd gedrag als kind en de latere voorliefde voor de passieve rol¹ in anale seks. Op basis daarvan spraken de onderzoekers hun vermoeden uit dat de passieve positie voor deze mannen emotioneel uiterst bevredigend is, omdat deze vorm van seks symboliseert wat zij altijd hadden willen zijn: 'vrouwelijker' dan de maatschappij normaliter aan mannen toestaat. Uit hun publicatie valt af te leiden dat de passieve ervaring althans in het seksleven van bepaalde homo's een aparte plaats inneemt. Wat mij bezighoudt is de vraag of het onder homo's gemeengoed is een speciale betekenis te hechten aan de

invulling van de receptieve rol. En vooral vraag ik me af wat een dergelijke betekenisverlening voor consequenties heeft voor het begrip mannelijkheid.

Vanouds is het niet ongebruikelijk om mannelijke homoseksualiteit aan vrouwelijkheid te koppelen (Chauncey, 1982/83; Marshall, 1981; Martin & Hetrick, 1987), of beter gezegd, aan verwijfdheid (Sinfield, 1994). In deze gedachtegang wordt homoseksualiteit, in de woorden van Foucault, opgevat als 'een soort innerlijke androgynie, een tweeslachtigheid van de ziel' (1984, p. 46) en beschouwt men homoseksuele mannen als 'virtuele vrouwen' (Chauncey, 1994, p. 48). Bovendien zijn homomannen, of althans een specifieke subgroep (Weinrich et al, 1992), in deze opvatting voorbestemd voor de receptieve oftewel de passieve rol tijdens de seksuele omgang.

Deze interpretatie spruit voort uit de theorieën die in de negentiende eeuw het denken over seksualiteit bepaalden. Het kernpunt daarin was de idee dat seksualiteit nagenoeg exclusief gericht was op de voortplanting (Hekma, 1987, p. 44; Herdt, 1994, p. 25). Zij stond dientengevolge in het teken van de aantrekking tussen twee tegengestelde polen, man en vrouw, die samen borg stonden voor het nageslacht (Haerberle, 1994). Seks tussen geslachtsgenoten was dan ook uitgesloten, tenzij hun sekse-rol niet met het biologische geslacht overeenstemde. Een man kon alleen met een andere man verkeren, als die man in zekere zin een vrouw was.

De meest eloquente expressie heeft deze denkwijze destijds gekregen in de formule van de Duitse jurist Karl Heinrich Ulrichs. In zijn visie waren 'urnings', de term die hij gebruikte voor mannelijke homoseksuelen, een apart slag mannen. Zij onderscheidden zich van anderen door hun 'anima muliebris in corpore virili inclusa': ze bezaten een vrouwelijke ziel in een mannelijk lichaam. Een van de consequenties van deze opvatting was dat urnings elkaar niet konden liefhebben. Een urning zocht immers niet een andere urning als minnaar, maar een man met een mannelijke inborst. Als remedie voor dit probleem stelde Ulrichs, aldus Hekma (1987, p. 62), voor dat heteroseksuele jongens, 'dioningen' in Ulrichs termen, zich maar moesten prostitueren.

Hoezeer de door Ulrichs gepropageerde seksuele inversie theorie aansloot bij het denken over sekse en seksualiteit uit zijn dagen blijkt wel uit het commentaar van de Victoriaanse arts George Beard. In zijn boek *Sexual Neurasthenia* uit 1884 schrijft hij dat als 'de sekse is geperverteerd, men de andere sekse haat en de eigen liefheeft. Mannen worden vrouwen en vrouwen mannen, in hun smaak, houding, karakter, gevoelens en gedrag' (Chauncey, 1982/83, p. 119). Beard specificeerde deze laatste eigenschappen weliswaar niet, maar aannemelijk is dat hij deze 'geperverteerde' mannen niet alleen een 'vrouwelijk ziel' toedichtte maar eveneens een vrouwelijke, dat wil zeggen 'passieve' seksuele habitus. Havelock Ellis verschaftte die duidelijkheid enkele jaren later in elk geval wel. In het artikel 'Sexual Inversion in Men' uit 1896 merkt hij op dat een man van seksueel object en gedrag kon veranderen door de 'passieve', dus 'vrouwelijke' seksuele partner van een andere man te worden (Chauncey, 1982/83, p. 122).

De ideeën van Ulrich kregen later een nieuwe impuls door het werk van de voor de emancipatie van homo's zo belangrijke Duitse medicus Magnus Hirschfeld. In diens visie vormden homoseksuelen een biologisch gefundeerde tussenvorm ('Zwischenstufe0) tussen het mannelijke en het vrouwelijke geslacht, die hij als een 'derde geslacht' betitelde (Haerberle, 1994, p. 9). Hirschfelds gedachtegoed vond ruime verbreiding, en ook in Nederland legden zijn ideeën de basis voor de homo-beweging (Tielman, 1982, p. 65).

Dat dergelijke denkbeelden hun wortels hadden in en verweven waren met de ervaringen van de betrokkenen, blijkt onder meer uit de portretten die Stokvis (1939) schetst in zijn boek *De homosexueelen*. Daarin voerde menig mannelijke 'homo-sexueel' ter verklaring van zijn 'geaardheid' aan dat hij een 'vrouwelijk' karakter had dan wel een 'vrouwelijke psyche in een normaal-mannelijk lichaam' (p. 115). De een repte van zijn 'zachten aard' (p. 46), van zijn 'fijnere, meer-vrouwelijke zijde van [z]ijn aard' (p. 81) of van zijn 'overgevoeligheid' (p. 56). Een ander gaf blijk van zijn 'afkeer van ruwheid' (p. 77) of van zijn voorkeur voor 'meisjesachtige spelletjes' (p. 90), en een derde voelde zich altijd al 'meer meisje dan jongen' (p. 111). En zo zijn er nog tientallen andere verwijzingen naar de 'vrouwelijk georiënteerden' (p. 63) in *De homosexueelen* te vinden. Daarmee is overigens niet gezegd dat alle door Stokvis geportretteerde 'homosexueelen' zichzelf in 'vrouwelijke' termen karakteriseerden. De figuur die in zijn verhaal bij voorbeeld refereerde aan de 'vrouwelijk georiënteerden' had evenmin weinig op met het 'al te ruwe spelen' van zijn 'schoolvrienden', maar hij wint er geen doekjes om dat hij zichzelf als 'mannelijk georiënteerd' beschouwde (p. 61-65).

Naar het zich laat aanzien heeft het inversie-model sinds de jaren '60 aan belang ingeboet (Altman, 1980; Marshall, 1981; Nardi, 1992). In de beeldvorming en op straat voltrok zich een kentering waardoor het vrouwelijk ingestelde 'mietje' plaats maakte voor de volstrekt genormaliseerde 'homoman', die volgens Halperin (1990, p. 9) 'in niets van andere mannen verschilde dan zijn "seksualiteit"'. Schnabel (1990, p. 39) verbindt deze ontwikkeling met wat hij noemt, 'de seksualisering van de zelfrepresentatie'. Met andere woorden, het 'belang voor mannen en vrouwen zich als seksueel aantrekkelijk voor elkaar en zichzelf te representeren'. Hij schrijft dat dit 'het mooiste is te zien in de homoseksuele subcultuur, waar de vroegere feminisering - de encenering van de seksuele aantrekkelijkheid was immers traditioneel een prerogatief van vrouwen! - vrijwel volledig plaats heeft gemaakt voor een soms juist zeer zwaar aangezette masculinisering'.

Een centraal element in dit masculiniseringsproces vormde dan ook de herdefiniëring van homoseksualiteit als een 'normale, gezonde en masculiene vorm van mannelijke seksualiteit' (Levine, 1992, p. 74). In dat licht is het niet verwonderlijk dat de Italiaanse homo-activist Mario Mieli in zijn boek *Elementi di critica omosessuale* (1977) afstand neemt van de aloude koppeling tussen homoseksualiteit en verwijfdheid. Naar zijn mening is het vooral aan de heteroseksueel gedefinieerde mannelijkheid te wijten dat de passieve positie bij anaal verkeer door zo velen gelijkgesteld wordt aan een 'vrouwelijke' inborst.

In het kort is hiermee, vanuit een historisch perspectief, de problematische en complexe verhouding geschetst tussen de drie concepten die het skelet vormen van dit artikel: homoseksualiteit, mannelijkheid en vrouwelijkheid/passiviteit. Op het eerste gezicht lijkt er sprake van een weliswaar structurele maar tegelijkertijd tamelijk lineaire verschuiving van een in 'vrouwelijke' termen gedefinieerde inversie naar een als 'mannelijk' beleefde homoseksualiteit. Het probleem is evenwel dat er noch op het niveau van de representaties noch in termen van de geleefde praktijken eenduidige, voor eens en altijd gefixeerde betekenissen voor deze begrippen voorhanden zijn. Wel is het aannemelijk dat, afhankelijk van het vigerende 'sex/gender system' (Rubin, 1975), bepaalde interpretaties van homoseksualiteit - en datzelfde geldt voor mannelijkheid en vrouwelijkheid - dominant zijn en andere eerder marginaal (Connell, 1992, p. 736). Niet alleen zijn de betekenissen die aan deze begrippen toegekend worden daardoor fragiel en fluctuerend (Mac an Ghail, 1995). Met als gevolg dat begrippen niet altijd hetzelfde betekenen. Maar bovendien

komt het nogal eens voor dat begrippen na verloop van tijd tegenstrijdige betekenissen in zich bergen, zoals de uitdrukking 'a very straight gay' treffend laat zien (Connell, 1992, p. 749).

In dit artikel baseer ik me op het (kwalitatieve) onderzoek naar de betekenis van anale seks dat ik tussen 1993 en 1995 aan de Universiteit Utrecht gehouden heb (Van Kerkhof, 1999; Van Kerkhof et al, 1995).² Op basis van de 'gefundeerde theorie'-benadering (Strauss & Corbin, 1990) zijn 71 homo- en biseksuele mannen³ in drie onderzoeksronden geïnterviewd. Er is gebruik gemaakt van een half-gestructureerd vragenschema dat aan de specifieke vraagstelling van de verschillende cycli werd aangepast. Elk interview begon met enkele algemene vragen over de demografische achtergrond van de respondenten, hun relatiegeschiedenis, de coming out, hun serostatus, de waardering van seksuele technieken, hun ervaring met anale seks, de rol-voorkeur (actief, passief of geen), en de manier waarop ze het risico op een HIV-infectie reduceerden. De nadruk in de interviews - en met name vanaf de tweede ronde - lag echter op de reconstructie van concrete seksuele ontmoetingen.

In de derde en laatste cyclus kregen vragen rond de gender identiteit en de invulling van de seksuele positie speciale aandacht. Aan twintig respondenten met een wisselende waardering van anale seks werd gevraagd welke betekenis(sen) de passieve ervaring voor hen had en of dergelijke ervaringen van invloed waren op de wijze waarop ze zichzelf als man en als homo ervoeren. De ontmoetingen die ze verzocht werden te beschrijven bevatten onder andere de volgende situaties: de laatste keer dat ze geneukt waren - al dan niet als onderdeel van een sm-spel, de laatste keer dat dit onbeschermd gebeurd was, en een ontmoeting waarin de rolverdeling onenigheid opleverde. In totaal zijn in deze ronde 101 ontmoetingen geboekstaafd, waarvan er 22 onbeschermd plaatsvonden.

De leeftijd van de respondenten varieerde tussen 18 en 63 jaar, met een gemiddelde leeftijd van rond 36 jaar, en iets meer dan een derde (34%) was jonger dan dertig jaar. Afgezien van vijf mannen die zich als biseksueel beschouwden en een transseksueel noemde de rest (91%) zich homoseksueel. Dertig mannen (42%) hadden al vóór de intrede van aids ervaring met anale seks opgedaan, voor 31 respondenten (43%) dateerde de eerste ervaring na 1982 en tien (14%) waren ermee gestopt of hadden zich nog nooit met kontneuken ingelaten. Eenendertig (43%) van hen vonden anale seks onontbeerlijk, een even groot aantal (43%) stond er neutraler tegenover - zij beschouwden het als 'belangrijk noch onbelangrijk' - en negen mannen (13%) hechtten er helemaal niet aan. Het merendeel van de respondenten was hoger opgeleid - slechts veertien procent viel niet in deze categorie, hetgeen doet vermoeden dat vooral homoseksuelen uit de middenklasse hun stempel op de resultaten gedrukt hebben.

Mannelijke identiteiten

Op het eerste gezicht bevestigen de deelnemers aan het onderzoek de omslag in de beeldvorming zoals die zich vanaf de jaren '60 heeft voorgedaan. In meerderheid beschouwen zij hun mannelijke identiteit als een gegeven. Een indicatie daarvoor is dat 65% (13/20) van de mannen die aan de derde interview-cyclus participeerden geen relatie ziet tussen hun gender identiteit en de positie die ze tijdens de anale gemeenschap innemen. Twijfels passen niet in dit zelfbeeld en men geeft aan zichzelf ondubbelzinnig als man te zien, getuige uitdrukkingen als: 'Ik ervaar mezelf

voor 100% als man' (Kent, 35)⁴, 'Ik voel me echt mannelijk' (Serge, 43) of 'Ja, ik ben een man, dat is gewoon zo' (Ralf, 28). Menigeen voelt zich juist op en top man als hij met een man vrijt en dan maakt het niet uit, zoals Malcolm (30) verklaart, of hij geneukt wordt of zelf neukt: 'Wellicht klinkt het raar, maar juist als ik aan seks doe ben ik me heel bewust van mijn man zijn.'

Voor een goed begrip is het van belang een onderscheid te maken tussen de hier gehanteerde opvatting van de mannelijke identiteit die onverschillig staat ten opzichte van de seksuele rolverdeling en de maatschappelijk dominante gedachtegang - door Easthope (1992) als de 'masculine myth' getypeerd - die mannen 'van nature' de actieve positie toebedeeld bij de geslachtsgemeenschap met vrouwen (Money, 1972). Ook onder sommige homomannen in dit onderzoek leeft deze laatste zienswijze. Vooral lijkt zij te leven bij diegenen die geneukt worden tegennatuurlijk vinden. Zo beargumenteert Koen (40) zijn afkeer van de passieve rol in eerste instantie door erop te wijzen dat zijn kont een uitgang is waar anderen af moeten blijven. Belangrijker is echter, gaf hij later in het interview toe, dat als hij zich laat neuken, hij teveel van zijn mannelijkheid zou prijsgeven. Datzelfde idee speelde Sjaak (28) ook parten, toen hij voor het eerst van zijn leven geneukt werd: 'Het moeilijkste had ik het met de gedachte dat ik mijn mannelijkheid inleverde. Want, zo is mij geleerd, mannen zit je niet aan hun kont.'

Toch lijken ook de mannen die geen link leggen tussen hun mannelijke identiteit en de positie tijdens het vrijen te beseffen dat de door hen betoonde 'mannelijke' zelfverzekerdheid niet geheel en al onproblematisch is. Veelvuldig valt in hun uitspraken af te lezen hoezeer homoseksualiteit, en met name de receptieve houding in het anale verkeer, in het publieke vertoog nog altijd geassocieerd wordt met de - letterlijk en figuurlijk onderliggende - vrouwelijke rol. Maar in plaats van deze positie te bevestigen, zoals de modale 'homo-sexueel' in de tijd van Stokvis pleegde te doen, houdt men zich er liefst verre van en wil men niets van een vrouwelijke invulling weten. Zo betoogt Ralf dat hij zich 'absoluut geen vrouw voelt. In de homowereld hoor je wel eens dat iemand vraagt: wie van jullie tweeën is het mannetje en wie is het vrouwtje? En de een zegt dan: ja, ik laat me naaien dus ben ik het vrouwtje. Maar ik voel me echt geen vrouw, terwijl ik het wel heel lekker vind om genaaid te worden.' Iets dergelijks geldt ook voor Kent die al evenmin '[z]ijn rol als vrouwelijk omschreven zou willen hebben'. En Roel (34) houdt het erop dat het denken in dit soort categorieën 'puur stereotiep' is waar hij geen rekening mee wenst te houden.

De belangrijkste strategie die men hanteert om buiten deze culturele val te geraken is de beklemtoning van het gelijkheidsprincipe. 'Ik vind dat het in bed gelijkwaardig moet zijn,' meent Pepijn (52). 'En als je het mannelijk en vrouwelijk gaat noemen, dan klinkt dat naar ongelijkwaardigheid.' Ook Joram (36) weigert zich neer te leggen bij de heersende ideeën ten aanzien van de seksuele rolverdeling en benadrukt een gelijkwaardige invulling van beide rollen. 'Ik heb niet het gevoel dat als ik actief ben en de ander de passieve positie inneemt, er geen sprake zou zijn van gelijkwaardigheid. Je hoort ook wel eens dat men het dan over de mannelijke en de vrouwelijke rol heeft. Maar dat voel ik er absoluut niet bij.' En Olaf (46) lijkt al helemaal niets van de gangbare maatschappelijke indeling te willen weten. 'Gelijkwaardigheid staat bij mij voorop. Wat dat betreft deel ik mensen eigenlijk niet in mannen en vrouwen in.'

Hoezeer deze opvatting van de mannelijke identiteit ook onder homomannen leeft, gemeengoed is zij echter allerminst. Oudere concepties blijken ook bij de respondenten van deze studie nog immer springlevend. Zelfs in de woorden van

Malcolm klinkt daar een echo van door, als hij vervolgt: 'Toen ik een jaar of zestien was, heb ik me wel afgevraagd hoe het in een homo-relatie met het mannetje-vrouwtje patroon zat. Al snel heb ik echter dergelijke denkbeelden uit mijn hoofd gezet. Ik weet wel dat dit soort vooroordelen in je achterhoofd altijd een rol blijven spelen, maar op bewust niveau hebben die voor mij geen waarde.' Ideeën worden gewoonlijk niet per proclamatie afgeschaft. Vaak blijven ze lange tijd in een aangepaste vorm naast modernere interpretaties van de werkelijkheid voortleven (Sedgwick, 1990, p. 47). Het hoeft dan ook geen verbazing te wekken dat overblijfselen van het inversie-model, waarin een 'vrouwelijk' type per definitie en 'van nature' een 'mannelijke' partner van node heeft, her en der in de uitspraken van de respondenten nog altijd de kop opsteken.

Relicten van dat model duiken bij voorbeeld op in de associatie die we ook al als onderdeel van de 'masculine myth' tegenkwamen: mannelijk is degene die neukt, of in ieder geval moet hij als een bink overkomen. Voor de ene respondent is dat een maat waaraan elke keer wordt afgemeten wie van beide partners de ander neemt. Zo voelt Adriaan (56) zich 'super-vrouwelijk als hij door zijn vent gepakt wordt'. Maar hij weet ook dat zijn partner zich op zijn beurt 'laat neuken door iemand die weer mannelijker is dan hij'. Voor een andere respondent ligt de rolverdeling vast en is hij altijd degene die geneukt wordt. Melchior (48) zou het nooit met 'een vrouwelijk type kunnen doen'. Het beeld dat hij voor ogen heeft is dat zijn partner 'een echte vent' is. Zichzelf bekijkt hij niet in termen van mannelijkheid of vrouwelijkheid, maar wel valt hem op dat hij het tijdens de seks nooit over zijn kont heeft maar over zijn 'kut'.

Restanten van het inversie-model leven verder voort in de gedachte dat respondenten die zichzelf 'verwijfd' vinden of als zodanig door hun omgeving gezien worden, in bed altijd de passieve partij spelen. Gordon (20) gaat nog een stapje verder en scheidt er genoeg in zo nu en dan als travestiet door het leven te gaan. Zo vertelt hij over een keer dat hij met een hetero-jongen meeding. 'Hij speelde het spel mee, hij was de man en ik het vrouwtje met blonde pruik en make-up. Op dat moment vond ik het lekker dat hij alleen maar wilde neuken. We vreeën wel, maar zijn rol was dat hij zich alleen in mijn achterwerk interesseerde en niet op mijn lul geilde.'

Maar dat een zogenaamde vrouwelijke inslag niet automatisch een voorkeur voor de passieve rol en dienovereenkomstig rol-gedrag impliceert, komt eveneens in de uitlatingen van enkele respondenten naar voren. Hoe Everhard (37) overkomt op anderen, strookt veelal niet met zijn wensen op seksueel gebied. 'Ik merk vaak dat ze denken, dat is zo'n type die zich gelijk laat neuken. En ik weet ook wel dat ik vrouwelijk ingesteld ben en me veel vrouwelijker dan anderen gedraag. Maar als het op seks aankomt, ben ik super-actief. Ik vind het heel geil om van die grote mannen, die een beetje fors zijn, echt van die kerels te neuken.' Hetzelfde geldt voor Vincent (41). 'Ik denk dat ik geneigd ben meer als een vrouw dan als een man te reageren,' zegt hij, 'tenminste in het sociale verkeer. Maar als het om seks gaat, dan voel ik me constant mannelijk en niet een vrouw. Ook niet als ik geneukt word.'

De wijze waarop homomannen hun man zijn ervaren is, zoals we gezien hebben, verre van eenduidig. Een variëteit aan definities is tot dusver de revue gepasseerd. Toch valt er een zeker patroon in het materiaal te ontwaren. Op een enkele uitzondering na hebben de respondenten hun seksuele rol-gedrag losgekoppeld van de invulling van de mannelijke identiteit. A fortiori geldt dat voor de respondenten die, net als Everhard en Vincent, door de buitenwacht voor 'verwijfd' worden versleten. Een additioneel argument voor deze stelling is de hoge mate aan 'rol-flexibiliteit' waarvan de respondenten getuigen. Terwijl 40% te kennen geeft een

voorkeur te hebben voor de receptieve positie en 35% de actieve rol prefereert, heeft meer dan zeventig procent op zijn minst enige ervaring met beiderlei rol-gedrag.

Een tweede, hiermee samenhangende tendens die boven komt drijven, betreft de vermeende gelijkstelling van de passieve rol met een vrouwelijke inborst. Hoewel de respondenten ook op dit punt meerdere posities innemen, lijkt het inversie model grosso modo afgedaan te hebben en beperkt zijn werkingssfeer zich in onze tijd tot de marges van de homowereld. De 'vrouwelijke' manier die in de tijd van Stokvis nog geapprecieerd werd door de 'gevoelsgenoten', wordt tegenwoordig eerder als een belediging ervaren. Een enkeling daargelaten - zoals Niels (32) die meldt dat hij 'er lak aan heeft' wat anderen van hem vinden: 'Als ze me geen man vinden, nou dan ben ik geen man, prima!' - duiden de uitlatingen van de meeste respondenten op een bewust nagestreefde ontkoppeling tussen de receptieve rol tijdens de seks en de vrouwelijke inborst die daaraan ten grondslag zou liggen. Goed beschouwd gaan hun uitspraken zelfs een stap verder en spreekt er een niet weg te moffelen depreciatie uit voor wat des vrouws heet te zijn. Een mogelijke verklaring hiervoor is dat, zoals Sinfield (1994, p. 194) schrijft, 'de huidige mannelijke modellen in verhevigde vorm uiting geven aan de vooroordelen van echte (dat wil zeggen heteroseksuele) mannen'. In hun uitingen reflecteren ook homomannen, met andere woorden, de maatschappelijke diskwalificatie van het vrouwelijke.

De passieve ervaring

Met de vaststelling dat de gemiddelde homo weinig twijfels kent over zijn mannelijke status en geen relatie legt tussen deze identiteit en zijn seksuele praktijk, is evenwel niet het gehele verhaal verteld. In de loop van het onderzoek werd namelijk duidelijk dat een substantiële groep respondenten de passieve ervaring hooglijk waardeerde. Blijkbaar roept de ervaring door een man 'genomen' te worden dermate sterke gevoelens op dat men daar niet omheen kan. Gegeven de constatering dat de gender-kwestie in de betekenisverlening nauwelijks of geen rol van betekenis speelt, was ik erg benieuwd in welke bewoordingen de respondenten dan wel uiting gaven aan de emoties die de passieve ervaring onmiskenbaar weet te genereren.

Blijkens de onderzoeksdata verbinden de respondenten een veelvoud aan betekenissen aan deze ervaring die, deels gebaseerd op lichamelijke sensaties, bovenal een sterke emotionele en symbolische lading hebben. Een eerste aanwijzing daarvoor valt af te leiden uit de uitspraak van enkele respondenten dat de passieve rol iets typisch homoseksueels is. Men ziet er als het ware een bevestiging in van zijn identiteit als homoman. Een jaar of tien geleden onderging Raoul (28), zo vertelt hij, zijn vuurdoop en op die manier ontdekte hij dat hij homoseksueel was. 'Omdat we allebei nog thuis woonden, zochten we een fietshok op. En daar moest het gebeuren. Dat was de eerste keer dat ik me liet naaien en ik wist meteen dat ik homo was. Ik vond het zo lekker, dat ik ervan overtuigd was dat ik nooit meer zou veranderen.' Jeroen (27) duidt zijn initiatie in soortgelijke termen, maar bij hem ging het meer van au. 'De eerste keer dat het gebeurde, deed het wel veel pijn. Maar dacht ik toen, als ik er werkelijk voor kies om me eigen homo te voelen, dan wil ik die dingen die ik met die jongen heb meegemaakt verder uitwerken.'

De passieve ervaring biedt sommige respondenten, in de tweede plaats, de gelegenheid hun androgyne gevoelens te realiseren. Zo ervaart Ruben (36) geen tegenspraak tussen de verschillende aspecten van zijn gender-identiteit en zijn rol-gedrag. 'Ik blijf gewoon een man natuurlijk,' zegt hij. 'Maar als ik me laat neuken, dan voel ik me wel vrouwelijk.' En Daniel (25) gaat er van uit dat hij een mannelijke

en een vrouwelijke kant heeft en dat geneukt worden appelleert aan het vrouwelijke in hem.

Dit doet de vraag rijzen wat deze mannen onder 'vrouwelijk' verstaan. Of anders geformuleerd, hoe komt het dat een man die geneukt wordt deze ervaring als zodanig karakteriseert? Temeer is dat opmerkelijk omdat, zoals we eerder zagen, veel homomannen elke associatie tussen de receptieve rol en een vrouwelijke grondslag daarvan van de hand wijzen. Voor de hand ligt het om te denken aan de fysieke gelijkenis op handelingsniveau. Qua techniek is er immers een grote overeenkomst tussen een man en een vrouw die zich laten neuken: beiden worden door een man gepenetreerd. Vanwege de onvergelykbare seksueel-politieke context is dit echter een hoogst onbevredigende oplossing.

Meer ter zake is dan ook de analogie die zich aftekent op het niveau van de betekenissen. In het onderzoeksmateriaal worden twee betekenisclusters onderscheiden die de respondenten - soms in combinatie met elkaar - associëren met de ervaring om geneukt te worden. Het ene cluster draait om overgave en geeft uitdrukking aan de idee dat men zich openstelt voor de partner en zich aan hem toevertrouwt. In het andere betekenisblok ervaart de passieve partner de verhouding met de ander in termen van een machtsverschil en is onderdanigheid het kernbegrip. Beide betekenisclusters hebben met elkaar gemeen dat het emoties en waarden betreft die maatschappelijk gezien niet direct als 'mannelijk' gekwalificeerd worden, maar die in de onderzoeksgroep als verwoording van de passieve ervaring sterk leven.⁵ Met name de specifiek aan mannen toegeschreven drang om alles in de hand te hebben en te controleren (Cremer, 1995; Vennix, 1989; Zeegers, 1994, p. 78) krijgt in de passieve ervaring een tegenwicht door de betekenissen die het gevoel van overgave en onderdanigheid bij de respondenten oproept.⁶

Het eerste cluster rond overgave kent vele nuances, en nagenoeg iedere respondent geeft er wel zijn eigen invulling aan. Ruben die zich, zoals we hierboven zagen, 'vrouwelijk' voelt als hij genomen wordt, ervaart de partner dan als een 'kracht' die hij 'over zich heen laat komen. Je laat het echt gebeuren'. Howard (44) gebruikt heel bewust de term overgave om uitdrukking te geven aan zijn gevoelens. 'Geneukt worden heeft alles met overgave te maken. Op zo'n moment doe ik nog maar heel weinig en laat ik het gebeuren. Mijn fysieke spanning laat ik los en dan ga ik bijvoorbeeld anders staan, waardoor ik heel ontvangend ben. Ik heb dan ook geen weerstand meer. Ik heb dan het gevoel weerloos te zijn. En als het goed gaat, is dat een heel prettig gevoel. Dat is voor mij overgave.'

In de beleving van Alfons (38) speelt heel sterk mee dat hij geneukt worden als het ware lijdzzaam wil ondergaan. 'Zeker als het een jongen is die ik mooi vind, wil ik graag heel passief zijn. Dat hij bepaalt wat er gebeurt en dat ik me helemaal kan overgeven aan romantische fantasieën. Dat ik kan doen alsof ik van de prins geen kwaad weet. En als ik me laat neuken door iemand die ik niet aantrekkelijk vind, dan verlustig ik me in een soort narcistisch gevoel dat de ander erg geil op mij is en dat hij mij begeert.' Hoewel hij naar eigen zeggen niet in de s/m-scene zit, lijkt het verlangen van Alfons om de ander te laten bepalen wat er gebeurt nauw gerelateerd te zijn aan de wens om gedomineerd te worden. Dat laatste geldt eveneens voor Alain (24). Neuken en geneukt worden is in die zin anders, zegt hij, omdat [je] in het laatste geval 'jezelf heel erg prijsgeeft. Je geeft jezelf over en je voelt je dan op een of andere manier onderdanig aan iemand anders.'

Evenals het betekeniscluster rond overgave is de symboliek van het tweede cluster rond onderdanigheid wijdvertakt in de onderzoeksgroep. Semantisch omspant dit cluster een rijk geschakeerd vocabulaire dat zich uitstrekt tussen onderwerping tot

overweldiging, van vernedering tot gebruikt worden, van tot voorwerp gemaakt zijn tot geslachtsofferd worden, van ondergeschikt zijn tot bezeten worden. Deze terminologie lijkt ook de variaties in de beleving te reflecteren. Zo prefereert Jonathan (44) geneukt worden boven alles in seks. Vooral omdat een ander dan bezit van hem neemt. 'Passief vind ik geloof ik wel het spannendste. Lichamelijk is het verrukkelijk, maar het werkt bij mij vooral psychisch. Je wordt een soort bezit van iemand, dat trekt me het meest erin aan.'

Een prominente fantasie van Abel (26) is overweldigd te worden, hetgeen voor hem veel van doen heeft met het ontbreken van enig oogcontact. 'Als je geneukt wordt,' zegt hij, 'ben je op een bepaalde manier heel kwetsbaar. En in de standjes kun je dat versterken. Wanneer je de ander kunt zien, als je zeg maar oogcontact hebt, dan wordt het machtsverschil teniet gedaan of verkleind. Maar als je je van achteren laat nemen, wordt je meer gekleineerd dan wanneer je op je rug ligt.' Wijnand (18) wil daarentegen het liefst het gewicht van de ander op zich hebben. 'We hebben van alles uitgetoet, allerhande posities. Ik bovenop, hij bovenop, diagonaal, half uit bed, staand, alles wat je kunt bedenken. Maar het prettigst vind ik het om onder te liggen. Je voelt dat hele lichaam, zijn penis in mijn anus, een lichaam dat beweegt en schokt. En hij doet gewoon wat hij wil. Dat geeft mij het gevoel van onderdanigheid.'

Terwijl enige dwang bij de een al voldoende is om het gevoel van onderwerping op te roepen, heeft een ander een uitgekende of zelfs een bizarre encenering om die sensatie teweeg te brengen. Heel nadrukkelijk komt de wens geobjectiveerd en tot een, zoals hij het zelf noemt, 'niemendalletje' gedegradeerd te worden tot uiting in een ervaring van Roy (33). Tijdens een leerparty fungeerde hij als een soort verbindingsbrug tussen twee leermannen. De een neukte hem, terwijl hij de ander stond te pijpen. 'Dat was heel vernederend. Ik werd geneukt en stond te pijpen, en zij stonden met elkaar te tongzoenen. In mijn ogen drukt zoenen uit dat je gelijkwaardig bent, dat je een relatie van gelijken hebt. Dus zij waren broertjes om het zo maar eens te zeggen. En ik was het voorwerp. Een hoertje of wat dan ook. En dat was juist het aantrekkelijke aan die situatie voor mij.' In uiteenlopende gradaties geven deze respondenten uiting aan hun verlangen om tijdens een seksuele ontmoeting in hun onderdanigheidsfantasie op te gaan en de macht van hun partner vaak letterlijk aan den lijve te ondervinden. De passieve ervaring leent zich daar in hun beleving bij uitstek voor.

Epiloog

Op het eerste gezicht lijkt de analyse van het onderzoeksmateriaal uit te monden in een paradox. De gemiddelde homoseksueel beschouwt zich tegenwoordig, zo zouden we het eerste deel van het betoog kunnen samenvatten, als een rechtgeaarde *homoman* en heeft, anders dan in Stokvis' tijd, weinig affiniteit meer met een in 'vrouwelijke' termen gepresenteerde invulling van zijn seksuele doen en laten. Tezelfdertijd zien homomannen er geen been in, dat valt uit het tweede deel af te leiden, om juist aan het aspect uit hun seksuele repertoire dat hen in de ogen van de (heteroseksuele) buitenwacht boven alles 'onmannelijk' maakt: de ervaring zich door een man van achteren te laten nemen, een bijzonder belang toe te kennen. Hebben we hier met een vorm van zelfbedrog te maken van 'nichten', die simpelweg hun plaats niet kennen binnen het huidige 'sex/gender system', of valt deze kennelijke ongerijmdheid toch op een andere manier te duiden?

In zijn boek *Saint Foucault* (1995) komt Halperin bij dezelfde vraag uit en geeft hij een aanzet voor een uitweg. Hij maakt daarbij gebruik van het onderscheid dat Foucault eertijds aanbracht tussen de hypermasculiene stijl van 'gay clones' en de vigerende 'falocratische cultuur'. De huidige homo-viriliteit - zoals ook verwoord door de respondenten in dit onderzoek - beschouwt Halperin als 'een strategie die allerhande niet-mannelijke praktijken onder de noemer van mannelijkheid brengt. Een nieuwe band wordt daarbij gesmeed tussen mannelijkheid en seksuele receptiviteit, en tegelijkertijd wordt mannelijke homoseksualiteit verlost van zijn fobische associatie met "vrouwelijkheid"' (1995, p. 90). Gezien de geringschatting die het vrouwelijke ten deel valt in de uitlatingen van de voor deze studie geïnterviewde homomannen, valt dat laatste nog te bezien. Desondanks lijken deze mannen in hun receptieve seksuele praktijk een 'alternatieve vorm van mannelijkheid' (Corbett, 1993) te realiseren die haaks staat op de heteroseksueel gedefinieerde 'masculine myth'. De kwintessens daarvan is immers dat het mannelijk subject - ik haak hier aan bij de analyse van Silverman (1992) - zich onvoorwaardelijk identificeert met 'de man' door elk verlangen naar mannen categorisch uit te sluiten.

De passieve ervaring biedt mannen - ongeacht hun denominatie - daarentegen juist de gelegenheid uiting te geven aan hun verlangen verenigd te worden met een man en 'zichzelf te verliezen' (Bersani, 1987, p. 222), zonder in absolute zin afstand te doen van hun mannelijke identiteit. Zij geeft hen de ruimte, althans voor de duur van de seksuele ontmoeting, zogeheten typische mannelijke waarden achter zich te laten en over de grenzen van de mannelijkheidscultuur, zoals wij die kennen, heen te stappen.

Literatuur

- Altman, D. (1980). What changed in the Seventies. In Gay Left Collective (Ed.), *Homosexuality. Power & Politics*. London: Allison and Busby.
- Bersani, L. (1987). Is the Rectum a Grave?. *OCTOBER*, 43, 197-222.
- Chauncey, G. (1982/83). From sexual inversion to homosexuality: Medicine and the changing conceptualization of female deviance. *Salmagundi*, 58/59. 114-146.
- Chauncey, G. (1994) *Gay New York. Gender, urban culture, and the making of the gay male world, 1890-1940*. New York: BasicBooks.
- Connell, R. (1992). A very straight gay: masculinity, homosexual experience, and the dynamics of gender. *American Sociological Review*, 57, 735-751.
- Corbett, K. (1993). The mystery of homosexuality. *Psychoanalytic Psychology*, 10. 345-357.
- Coxon, A.. (1996). *Between the sheets. Sexual diaries and gay men's sex in the era of Aids*. London: Cassell.
- Cremer, S. (1995). I'm a lonesome cowboy. Beelden over seksualiteit onder jongens. *Tijdschrift voor vrouwenstudies*, 62. 178-190.
- Easthope, A. (1990). *What a man's gotta do. The masculine myth in popular culture*. New York: Routledge.
- Foucault, M. (1984). *De wil tot weten. Geschiedenis van de seksualiteit 1*. Nijmegen: SUN.
- Gooss, U. (1995). *Sexualwissenschaftliche Konzepte der Bisexualität von Männern*. Stuttgart: Enke Verlag.
- Haeberle, E. (1994). Bisexualitäten - Geschichte und Dimensionen eines modernen wissenschaftlichen Problems. In Haeberle, E., & Ginsdorf, R., (Eds.), *Bisexualitäten. Ideologie und Praxis des Sexualkontaktes mit beiden Geschlechtern*. Stuttgart: Gustav Fischer.

- Halperin, D. (1990). *One hundred years of homosexuality and other essays on Greek love*. New York: Routledge.
- Halperin, D. (1995). *Saint Foucault. Towards a gay hagiography*. New York: Oxford University Press.
- Harry, J. (1985). Defeminization and social class. *Archives of Sexual Behavior*, 14, 1, 1-12.
- Hekma, G. (1987). *Homoseksualiteit, een medische reputatie. De uitdoktering van de homoseksueel in negentiende-eeuws Nederland*. Amsterdam: Sua.
- Herdt, G. (ed.). (1994). *Third sex, third gender. Beyond sexual dimorphism in culture and history*. New York: Zone Books.
- Hocquenghem, G. (1978). *Homosexual desire*. London: Allison & Busby.
- Humphreys, L. (1970). *Tearoom Trade. Impersonal Sex in Public Places*. Chicago: Aldine.
- Kerkhof, M. van. (1999). *Seksueel (onder)handelen. Een scripttheoretische benadering van anale seks onder homo- en biseksuele mannen*. Amsterdam: Embeta Producties.
- Kerkhof, M. van, Zwart, O. de, & Th. Sandfort (1995). *Van achteren bezien. Anale seks in het aidstijdperk*. Amsterdam: Schorer.
- Levine, M. (1992). The life and death of gay clones. In G. Herdt (Ed.), *Gay culture in America. Essays from the field*. Boston: Beacon Press.
- Mac an Ghail, M. (1994). *The making of men. Masculinities, sexualities and schooling*. Buckingham: Open University Press.
- Marshall, J. (1981). Pansies, perverts and macho men: changing conceptions of male homosexuality. In K. Plummer (Ed.), *The making of the modern homosexual*. London: Hutchinson.
- Martin, A. & E. Hetrick. (1987). The stigmatization of the gay and lesbian adolescent. In M. Ross (Ed.), *Homosexuality and psychopathology in homosexuality*. New York: The Haworth Press.
- Mieli, M. (1977). *Elementi di critica omosessuale*. Torino: Einaudi.
- Money, J. (1972). Nativism versus culturalism in gender-identity differentiation. Paper presented at the meeting of the American Association for the Advancement of Science, Washington, DC.
- Nardi, P. (1992). Sex, friendship and gender roles among gay men. In P. Nardi, (Ed.). *Men's friendships*. Newbury Park: Sage.
- Rubin, G. (1975). The traffic in women: Notes on the 'political economy' of sex. In R. Reiter (Ed.), *Toward an Anthropology of Women*. New York: Monthly Review Press.
- Schnabel, P. (1990). Het verlies van de seksuele onschuld. In G. Hekma, (Ed.). *Het verlies van de onschuld. Seksualiteit in Nederland*. Groningen: Wolters-Noordhoff.
- Sedgwick, E. (1990). *Epistemology of the closet*. Berkeley: University of California Press.
- Sinfield, A. (1994). *The Wilde century*. London: Cassell.
- Silverman, K. (1992). *Male Subjectivity at the Margins*. New York: Routledge.
- Stokvis, B. (1939). *De homoseksueelen. 35 autobiographieën*. Lochem: De Tijdstroom.
- Strauss, A. & J. Corbin, (1990). *Basics of qualitative research. Grounded theory, procedures and tactics*. London: Sage.
- Tielman, R. (1982). *Homoseksualiteit in Nederland*. Meppel: Boom.

Vennix, P. (1989). *Seks en sekse. Verschillen in betekenisgeving tussen vrouwen en mannen*. Delft: Eburon.

Weinrich, J., I. Grant, D. Jacobson, S. Robinson & M. McCutchan. (1992). Effects of recalled childhood gender nonconformity on adult genitoerotic role and AIDS exposure. *Archives of Sexual Behavior*, vol. 21, 6.

Zeegers, W. (1994). *De zonnige zijde van seks. De nawerking van positief beleefde seksualiteit*. Leiden: DSWO Press.

Noten

- (1) In het wetenschappelijk vertoog is het gebruikelijk om te spreken over 'insertief' en 'receptief' gedrag. Een reden daarvoor is dat degene die de 'receptieve' rol vervult zich zeer wel actief kan opstellen in een seksuele ontmoeting; een andere reden is de verwarring die het gebruik van de termen actief en passief bij orale seks kan oproepen (Humphreys, 1970, p. 51). In dit artikel wordt er de voorkeur aan gegeven deze academische termen niet te gebruiken, maar aan te sluiten bij de terminologie ('actief' en 'passief') die homomannen zelf bezigen ten aanzien van anaal verkeer (zie ook Coxon, 1996, p. 4).
- (2) Het onderzoek heb ik samen met drs. O. de Zwart, en onder supervisie van dr. Th. Sandfort uitgevoerd.
- (3) Beter is het wellicht in plaats van homo- en biseksuele mannen het neologisme 'mannen die seks hebben met mannen' te gebruiken, omdat het in dit onderzoek om het seksueel handelen tussen mannen ging, ongeacht de identiteit die de respondenten zichzelf aanmaten.
- (4) De namen van de respondenten zijn om redenen van privacy gefingeerd. Achter de naam staat de leeftijd van de respondent vermeld, ten tijde van het interview.
- (5) Connotaties uit het eerste betekenisclusters werden door zestien respondenten (22,4%) verwoord, terwijl het tweede cluster door negentien respondenten (26,6) onderschreven werd; vier respondenten brachten combinaties van betekenissen naar voren.
- (6) Vennix (1989) constateert in zijn onderzoek naar sekse-bepaalde betekenisverlening dat 'mannelijke' waarden als 'doen' en 'beheersen' meer door mannen en beduidend minder door vrouwen geapprecieerd worden dan hun tegenpolen 'zijn' en 'laten gaan'. En volgens Zeegers (1994, p. 78) hechten vrouwen meer waarde aan emoties als 'overgave' en 'jezelf helemaal verliezen' dan mannen.

Summary

(title)'He screwed me, and I knew at once I was gay'

(subtitle)Homosexuality, masculinity, and the passive experience

In this paper the (supposed) relation is examined between femininity and male homosexuality. According to the inversion theory gay men are predestined to the receptive role in anal sex. The paper is part of a study on the meaning and structure of anal sex among gay and bisexual men, conducted in the Netherlands. Two issues are discussed: the first one regards the problem of gender identity of gay men; the second one concerns the meaning of the so-called passive experience and its implications for the understanding of the concept of masculinity. Findings from the study suggest that the experience of being penetrated by a man offers gay men the possibility to transgress the culture of masculinity.

Over de auteur:

dr. Marty PN van Kerkhof (1950), socioloog, freelance journalist en onderzoeker.